

URSZULA BIJAK

Instytut Języka Polskiego PAN

al. Mickiewicza 31, 31-120 Kraków, Poland

urszula.bijak@ijp.pan.pl

TRANSONIMIZACJA, CZYLI „WĘDRÓWKI NAZW”

Artykuł dotyczy wzajemnych relacji między nazwami wodnymi i miejscowymi oraz ich zhierarchizowania w przestrzeni. Omówiony został proces transonimizacji (oraz ewolucja tego terminu), który rozumiany jest jako tworzenie onimów od innych nazw własnych, zarówno bez udziału wykładników formalnych, jak i z ich użyciem. Przedstawiony został potencjał onimiczny hydronimów, gniazda toponimiczne z hydronimem jako centrum, wybrane modele transonimów utworzonych od nazw wodnych oraz hydronimów od nazw miejscowych i terenowych (z obszaru dorzecza Wisły). Transonimizacja toponimów odbywa się najczęściej w wyniku działania metonimii, nieliczne nazwy tworzone są z udziałem metafory (nazwy importowane). W kreacji transonimów znaczący udział ma „czysta” transonimizacja, czyli ponowienie bez wykładników formalnych, a także transonimizacja rozszerzona z udziałem suksów i dodatkowych elementów leksykalnych.

1. Uwagi wstępne

Filozofowie w różnoraki sposób definiują przestrzeń, w tym przestrzeń ludzką. Składa się ona z przestrzeni danej, wytworzonej przez wcześniejsze fazy ewolucji przestrzenności, którą *homo sapiens* zastał, i wielowarstwowej przestrzeni tworzonej przez człowieka: gospodarczej, technicznej, populacyjnej, polityczno-administracyjnej i kulturowej, w skład której wchodzi także przestrzeń językowa. Człowiek zmienia i strukturalizuje przestrzeń symbolicznie, „oznaczając swój teren znakami” (Cackowski 1998: 32, 36, 37). Oswaja teren poprzez nazywanie miejsc i obiektów (Wojciechowski 1998: 151), tworząc swoistą przestrzeń toponimiczną. Staje się ona światem znaków symbolicznych, który jest zróżnicowany, podobnie jak jego sieć powiązań z obiektami.

Homo nominans wyodrębniając jakiś fragment przestrzeni i nazywając go, wykorzystuje zasób apelatywów związanych z tzw. krajobrazem naturalnym i kulturalnym, często także konfrontuje go z nadbudowanym, wytworzonym kra-

jobrazem onimicznym. W niniejszym artykule zajmę się jednym ze sposobów kreowania przestrzeni toponimicznej, w którym konceptualizacja przebiega z wykorzystaniem istniejącego zasobu nazw własnych przypisanych do konkretnych denotatów. Moje rozważania dotyczyć będą tworzenia nowych elementów krajobrazu toponimicznego od już istniejących nazw geograficznych. Toponimy te powstają w procesie transnimizacji, swoistych „wędrówek”¹ nazw w obrębie onimii, stanowiąc kolejne warstwy przestrzeni onimicznej. Wybór tematu implikuje w sposób naturalny refleksję dotyczącą ewolucji tytułowego terminu transnimizacja na gruncie onomastyki słowiańskiej, której towarzyszyć będzie prezentacja wybranych gniazd toponimicznych z hydronimem jako centrum oraz hydronimów i ojkonimów powstałych w procesie transnimizacji, w szerokim rozumieniu tego terminu.

2. Ewolucja terminu transnimizacja

„Systematyczne porządkowanie obszaru metodologiczno-terminologicznego, jest [...] zadaniem podstawowym i badawczą koniecznością” – stwierdza Robert Mrózek (2016: 31). Zanim przejdę do analizy toponimów chciałabym krótko odnieść się do terminu transnimizacja i jego definiowania. Termin transnimizacja w polskiej onomastyce funkcjonuje od kilkunastu lat, w słowiańskiej bodajże od trzech dziesięcioleci. Nie występuje on wśród terminów zawartych w wykazie *Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika* (1983), pojawił się w opracowaniu rosyjskim *Teorija i metodika onomastičeskich issledovanij* wydanym w 1986 r. Jedną z autorek tej monografii – Aleksandra Superanska, wśród sposobów tworzenia nazw własnych wyróżnia transnimizację i objaśnia ją jako „czyste” przejście danej nazwy do innej klasy onimicznej, niezwiązane z derywacją (1986: 47–48). Termin ten rozprzestrzenił się w onomastyce słowiańskiej, rejestrowany jest w indeksie terminów pomieszczonym w encyklopedii *Słowiańska onomastyka* (dalej SOE). Pojawia się w części dotyczącej onomastyki bułgarskiej i definiowany jest jako tworzenie nazw własnych od innych onimów bez wykładników formalnych (SOE II 79)². W rozdziale poświęconym onomastyce czeskiej termin nie jest zdefiniowany, ale prezentowany jako przykład transnimizacji anojkonim *Kunowsko* utworzony od zaginionego ojkonimu *Kunovice* pozwala stwierdzić, że jego zakres uległ poszerzeniu (SOE II 13). W części polskiej transnimizacja pojawia się w opisie chrematonimów i określa przesunięcie nazwy własnej z jednej klasy do innej (SOE II 372). W części ukraińskiej wśród produktywnych sposobów tworzenia onimów wyróżnia się oprócz onimi-

¹ Określenia „wędrówka” w odniesieniu do ponowień i przeniesień nazw używa Aleksandra Cieślíkowa (2005: 135–6).

² Podobną jego definicję przynosi *Encyklopedija na bǎlgarskata onomastika* (Balkanski i Cankov 2010: 457).

zacji, transonimizację różnych nazw własnych, np. *Charkiw* (n. m.) ← *Charkiw* (n. ter.) ← *Char'ko* (n. os.) (SOE II 58). Termin transonimizacja nie występuje w tejże encyklopedii w opisie onimii słowackiej, rosyjskiej, białoruskiej, macedońskiej, słoweńskiej, chorwackiej, ale nie znaczy to, że nie funkcjonował w owym czasie w onomastyce tych krajów³.

Zwrot w definiowaniu transonimizacji pojawił się w rozważaniach Rudolfa Šráмка, który w artykule *Transonymizace v propriální nominaci* z 2004 r. wyróżnił „czystą” transonimizację dla tworzenia nazw odonimicznych bez wykładników formalnych i transonimizację rozszerzoną dla procesów tworzenia onimów odonimicznych poprzez derywację fleksyjną, sufiksálną (Šrámek 2003–2004: 505–506). Tę propozycję klasyfikacyjną, niejednokrotnie z własnymi modyfikacjami, upowszechniają badacze czescy, np. Jana Marie Tušková, która w zakresie transonimizacji rozszerzonej włączyła odproprialne composita z rozszerzeniem leksykalnym (2011: 485–492), i słowaccy. Przegląd stanowisk dotyczących tej kwestii w onomastyce słowackiej, a także czeskiej przedstawiła nie tak dawno Iveta Valentová w artykule *Transonymizácia – jeden zo spôsobov rozširovania propriálnej lexiky* (2012: 319–330).

Zagadnienie transonimizacji pojawia się w rozważaniach onomastów polskich, m. in. u Aleksandry Ciešlikowej, która raczej skłonna jest rozumieć ten termin tradycyjnie, jako przejście nazwy do innej kategorii bez zmian formalnych, jednak zastanawia się nad poszerzeniem jego zakresu (Ciešlikowa 2006: 55); u Adama Siwca, który wśród sposobów wprowadzania nazw własnych w obieg językowy wyróżnia: translokację na zasadzie onimizacji i transonimizacji (jednorodnej – w obrębie obiektów z jednej klasy i niejednorodnej w obrębie różnych klas onimicznych) oraz nazwotwórstwo, czyli transformacje afiksálne, kompozycyjne, abrewiacyjne i inne (Siwiec 2014: 253–257).

Z przedstawionego krótkiego zestawienia wynika, że w onomastyce słowiańskiej dominuje raczej tradycyjne ujmowanie transonimizacji jako przejścia nazwy z jednej klasy do innej lub z jednego obiektu na inny bez zmian formalnych. Dyskusja i poszerzanie zakresu tego terminu toczy się na gruncie onomastyki czeskiej i słowackiej.

W moich rozważaniach przyjmuję, że onimizacja i transonimizacja są nadrzędnymi pojęciami wyznaczającymi dwa sposoby tworzenia nazw własnych, w których mieści się i derywacja semantyczna, i słowotwórcza (por. też Bijak 2013: 22–23). Przez transonimizację rozumiem tworzenie onimów motywowanych innymi nazwami własnymi, zarówno bez udziału wykładników formalnych, jak i z ich użyciem, któremu towarzyszy zmiana denotatu. Może się to odbywać w

³ Por. choćby monografię Petara Šimunovića *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*, który objaśnia ten termin jako przejście onimu z jednej klasy do innej („prijelaz onima jedne vrste u drugu vrstu: *Pakrac* (hidronim) → *Pakrac* (ojkonim)”) (2009: 79).

obrębie jednej klasy onimicznej, ale nie w obrębie jednego referenta. Zmiany formalne w nazwie jednego obiektu na płaszczyźnie diachronicznej i synchronicznej (warianty fonetyczne, morfologiczne, czy leksykalne) określane są terminem polionimia (por. Bijak 2016: 55–66).

Materiał nazewniczy prezentowany w artykule pochodzi z tomów serii *Hydronymia Europaea* (HE) obejmujących dorzecze Wisły, które oprócz dokumentacji źródłowej dla nazw obiektów wodnych, zamieszczają także kontekst onimiczny (nazwy miejscowe, terenowe powiązane genetycznie z hydronimem) oraz z *Elektronicznego słownika hydronimów Polski* i słownika *Nazwy miejscowe Polski*.

3. Potencjał onimiczny hydronimów

3.1. Gniazda toponimiczne z hydronimem jako centrum

Rzeki były obiektami onimicznymi najwcześniej wyodrębnianymi z przestrzeni, stanowiły ważne punkty odniesienia, kiedy pierwotne osadnictwo rozwijało się wzdłuż ich biegu. Potamonimy, ich symboliczne etykiety, stały się swoistymi „drogowskazami” i obok elementów topografii określanymi apelatywnie, dość naturalnym tworzywem innych hydronimów oraz nazw obiektów położonych w pewnej styczności z rzekami. Wzajemne relacje między różnymi podklasami toponimów: nazwami wodnymi, miejscowymi i terenowymi, zostały dostrzeżone przez badaczy dość wcześnie, pisali o nich m. in. Aleksander Wilkoń (1963), Ewa Rzetelska-Feleszko (1979; 1980).

Nazwy większych rzek, ale także i mniejszych, wykazywały spory potencjał onimiczny⁴ i często stały się centrum dość rozbudowanych gniazd toponimicznych.

Potamonim *Wisła* tworzy „piętrowe”, najbardziej rozbudowane gniazdo⁵. Derywował:

n. w. *Wisłoka*⁶ (1349 →), *Wisetka*, *Wiślisko* (9x)⁷, (por. też ap. *wiślisko*), *Wiśliska*, *Wiślina*, *Wiślanówka* (1883); *Wiślny* (1786–88); *Wisła Martwa*, *Wisła Śmiała*, *Mała Wisła*, *Nowa Wisła*, *Stara Wisła*, *Stare Wiślisko*

⁴ Potencjał onimiczny hydronimu Łaba w czeskiej toponimii omawia Pavel Štěpán (2016).

⁵ Nie wymieniam tu nazw, które identyfikują górne i dolne biegi Wisły, gdyż uznaję, że stanowią wraz z głównym nurtem rzeki jeden obiekt, poza tym pierwsze zapisy, np. dla Czarnej Wisłoki to *Czarna*, wtórnie *Czarna Wisetka*, dla Białej Wisłoki *Biała*. Te hydronimy związane są raczej z wtórnymi procesami dyferencyjnymi.

⁶ Potamonim utworzony psł. (odziedziczonym z ide.) suf. *-oka* o charakterze deminutywnym (Babik 2001: 251)

⁷ W nawiasach podawana jest liczba obiektów o danej nazwie bądź data pierwszego odnotowania. Toponimy bez takich informacji są jednostkowe i notowane dopiero w XX wieku.

- (4x), *Stare Wiśliska*⁸; *Zalew Wiślany*; *Kanał Wiślano-Zalewowy*;
n. m. *Wisła*, *Wiślica* (gm. Skoczów); *Wiślica* położona nad Nidą, w odległości ok. 10 km od koryta Wisły⁹;
n. ter. *Odwiśle*, *Przywiśle*, *Zawiślańskie*.

Transonim *Wisłoka* motywował:

- n. dopływu Sanu *Wisłok* (1341 →) o pierwotnej postaci **Wisłoka*¹⁰; n. w. *Stara Wisłoka* (3x);
n. m. **Wisłoka* (1229); *Nad Wisłoką*, *Za Wisłoką*;
n. ter. *Wisłoczysko*; *Koło Wisłoki* (2x), *Pod Wisłoką* (2x), *Za Wisłoką*; *Podwisłocze* (3x), *Zawisłocze* (por. HE XV 157–6).

Z kolei n. rzeki *Wisłok* stała się podstawą:

- n. w. *Wisłoczek* (1518 → n. m. *Wisłoczek*); *Wisłoczysko* (4x); *Mały Wisłok*, *Stary Wisłok* (4x), *Stare Wisłoczysko* (4x);
n. m. *Wisłockie* (1361), dziś *Wisłok Wielki* (por. HE III 84–6).

Hydronim *Raba* (1198) tworzy także dość rozbudowane gniazdo, pochodzą od niego:

- n. w. *Rabica* (1846), *Rabice*, *Rabisko* (3x), *Rabka*; *Nowa Raba*, *Stara Raba* (4x);
n. m. *Raba* (1388), dziś *Raba Niżna*, *Raba* (1388), dziś *Raba Wyżna*, *Raba* (1418), dziś *Rabka*; *Rabice*, *Rabówka*; *Podrabie* (2x), *Porabie*, *Zarabie* (11x), *Sucharaba* (1364), dziś *Suchoraba*;
n. ter. *Rabica*, *Rabice*, *Rabiec*, *Rabisko* (11x), *Rabiska* (4x), *Rabka*; *Stara Raba*, *Rabska Góra*; *Za Rabą*; *Nadrabie* (4x), *Podrabie* (7x), *Porabie*, *Zarabie* (2x), *Zarabiszcz* (por. HE XII 158–161).

Potamonim *Dunajec* (1204) jest transonimem od n. w. *Dunaj* z suf. *-ec*¹¹. Stał się on podstawą:

- n. w. *Dunajec*, *Dunajczyska* (1480); *Albus Dunajec* (1238)/*Biały Dunajec* (→ n. m. *Biały Dunajec*); *Dunajec Niger* (1234)/*Czarny Dunajec* (→ n. m. *Czarny Dunajec*); *Stary Dunajec*, *Stare Dunajczysko* (5x);

⁸ Nazwy zestawione oznaczały głównie starorzeczca, ramiona, odnogi.

⁹ Według hipotezy Zbigniewa Babika nazwa jest motywowana przez n. w. **Wiślica* (: *Wisła*), która była pierwotną (w okresie sprzed źródeł pisanych) nazwą Nidy, nad którą bezpośrednio leży wieś *Wiślica* (Babik 2001: 376).

¹⁰ Według Z. Babika przeniesienie nazwy musiało nastąpić dawno, również wcześniej pojawiła się konkurencyjna postać w rodzaju męskim *Wisłok*, która powstała w drodze reinterpretacji (2001: 316).

¹¹ Choć są konkurencyjne hipotezy, według których jest on derywatem od psł. ap. **dunajъ*/**dunavъ* lub n. przedślowiańską paralelną do *Dunaju*, z późniejszą dyferencjacją (por. Babik 2001: 375).

- n. m. *Dunajczyska* (2x); *Czarny Dunajec, Nad Dunajcem, Pod Dunajcem*;
n. ter. *Dunajec* (1521, las), *Dunajczysko, Dunajczyska* (2x), *Nowe Dunajczysko, Stare Dunajczysko* (2x), *Wał Dunajcowy* (2x) (por. HE XIII 16, 54–5).

Podążając na północ Polski, spotykamy również bardzo rozbudowane gniazdo z potamonimem *Bug* (1018) jako centrum. Znalazły się w nim takie toponimy jak¹²:

- n. w. *Bużek* (3x), *Bużysko* (11x) (por. też ap. *bużysko*); *Stary Bug* (5x), *Stare Bużysko, Bużne, Bużny*;
n. m. *Buska* (1580, później *Bużka*), *Bużyska* (1580), *Bużyska* (1540, później *Bużyski*); *Dobużek* (1466), *Nadbużanka, Nadbużna, Zabuże* (1827); *Nad Bugiem*; *Białe Nadbużne* (1827), *Glina Nadbużna, Gródek Nadbużny* (1839), *Kamionka Nadbużna, Kania Nadbużna, Murawskie Nadbużne, Wierzchuca Nadbużna* (1586), *Wólka Nadbużna* (1676), *Wólka Nadbużna, Zawisty Nadbużne*;
n. ter. *Bużysko* (3x); *Bużyska* (3x), *Bużyszczce* (1566); *Stare Bużysko; Nad Bugiem, Za Bugiem; Nadbuże* (3x), *Podbuże* (2x), *Zabuże; Góry Nadbużne, Nadbuskie Łąki/Nadbużańskie Łąki, Nadbużna Ręka, Zabuska Szyja, Zabużska Kępa* (por. HE X 22–26).

W dorzeczu Bugu kolejne gniazdo tworzy nazwa jego prawego dopływu *Brok* (1421)/*Magnus Brok* (1414–25). W skład gniazda wchodzi:

- n. w. *Lutobrok* (1499), dziś *Prut*; *Mały Brok/Parvus Brok* (1414–25 → n. m. *Goski-Parva Brok* (1578), dziś *Boruty-Goski*, n. m. *Brajciszewo-Parva Brok* (1578), dziś *Brajczewo-Sierzputy*, n. m. *Skarzyno-Parva Brok* (1578), dziś *Skarzyn Stary*);
n. mta *Brok* (1240) i wsi *Brok* (1494) oraz inne n. m. *Zabrocze; Żelazy-Brokowo; Kępiste a Brok* (1578, dziś *Kosuty*), *Oldaki-Magnabrok* (dziś *Oldaki*);
n. ter. *Broczysko, Pod Brokiem* (2x).

Mazowiecki hydronim *Liw* (1427)¹³ motywował:

- n. w. *Liwiec/Liwiec Drugi*;
n. mta *Liw* (1304 → nazwa geograficzna *Terra Livensis* 1629/*ziemia liwska*); n. m. *Liwiec* (1524), *Doliwa* (dziś *Doliwo*, por. też n. herbu *Doliwa*); *Nadliwie, Zaliwie* (1492), dziś *Zaliwie-Piegawki, -Brzozowka, -Szpinki*;
n. ter. *Liwiec, Liwo, Zaliwce, Zaliwie*.

¹² Prezentowane są tu tylko nazwy obiektów położonych w Polsce.

¹³ Hydronim wtórnie uległ dyferencjacji pod wpływem równobrzmiącego ojkonimu i już od XVI wieku występuje w formie *Liwiec*.

Zaprezentowane gniazda oparte są na stosunku pochodności nazw i styczności identyfikowanych przez nie obiektów¹⁴, obrazują sposoby i kierunki transnimizacji hydronimów w obrębie szeroko pojętej toponimii – ponowienia bez wykładników formalnych, sufiksacje, tworzenie wyrażań przyimkowych i compositów dla nazw innych rzek, nazw miejscowości i obiektów terenowych.

3.2. Transnimy odhydroniczne

Kreacje derywatów odhydronicznych odbywają się, jak to zostało wstępnie zarysowane przy prezentacji gniazd toponimicznych, w relacji hydronim → hydronim (głównie recypient → dopływ), hydronim → ojkonom oraz hydronim → anojkonom.

Ponowienia w obrębie samych hydronimów nie mają charakteru trwałego, równobrzmiące nazwy podlegają z czasem dyferencjacji lub są tylko okresowymi wariantami i zanikają, najstarsze to: n. rz. *Bystrzyca* (1364) → n. rz. *Bystrzyca* (1886), dziś Ciemięga; *Jabłoń* (1428), dziś Jabłonka → *Jabłoń* (1881), dziś Gać; *Sieprc* (1437)/*Sieprcena* (1497)/*Sierpica* (1839) → *Sierpica* (1965), dziś Sierpica Prawa; *Świder* (1416) → *Świder* (1529)¹⁵, dziś Bystrzyca oraz *Świder* (1839), dziś Świder Wschodni; *Wilka* (1478)/*Wilga* (1787) → *Wilga* (1884), dziś Krzywica. Zdarzają się również ponowienia spoza lokalnego systemu, importowane są nazwy biblijne, np. *Cedron* (1786–88); *Jordan* (XVI) (5x); *Nil* (1883), dziś Przyrwa oraz wschodniosłowiański *Prut* (1915)¹⁶.

W funkcji tworzenia hydronimów odhydronicznych dość charakterystyczny jest sufiks *-isko*. Tworzy on derywaty od makrohydronimów, określające stare koryta rzek bądź odnogi, czy ramiona, a więc w momencie powstawania charakteryzowały one miejsca będące pozostałością po głównych nurtach tych dużych rzek. Większość tego typu nazw notowana jest w XX wieku i pochodzi głównie z materiałów gwarowych lub wykazów, które zawierają onimy używane w lokalnych społecznościach, lecz najstarszy *Dunajczyska* pochodzi z 1480 roku. Początek temu mikrotypowi hydronimicznemu dały apłatywy na *-isko* od terminów hydronimicznych. Już w staropolszczyźnie odnotowane zostały nomina loci oznaczające brak, pozostałość po czymś: *jezierzysko* ‘zanikające jezioro, rozlewisko i bagnisko po starym, zanikającym jeziorze’, *po-*

¹⁴ W podobny sposób grupuje toponimy Z. Babik (2001: 13).

¹⁵ W opracowaniu H. Mól pojawiają się dwa hasła *Świder* (por. HE VI 6–7, 39), wydaje się że chodzi o jeden obiekt, a nazwa jest odcinkową lub wariantywną dla *Bystrzycy*. Nie jest to raczej n. archaiczna, staroeuropejska, lecz zapewne ponowiona z n. rz. *Świder*; górny bieg *Świdra* znajduje się w odległości ok. 20 km od lokalizowanej n. odcinkowej *Bystrzycy*, a górne biegi *Świdra* i *Byszczy* w bliskiej odległości.

¹⁶ *Prut*, wcześniej *Lutobrok*, nazwa zapewne ponowiona z *Prutu* d. Dniestru, nie posiada starszej dokumentacji.

toczysko ‘dawne koryto rzeki’, *rzeczysko* ‘dawne koryto rzeki’ (por. Kleszczowa 1996: 160). Zmiany w systemie hydrograficznym dokonujące się na przestrzeni wieków znajdowały (jak to wynika z poniższych przykładów) odzwierciedlenie na płaszczyźnie językowej¹⁷. Hydronimy takie jak *Bużysko*, *Rabisko*, *Wisłoczysko*, *Wiślisko*, *Wiśliska* (wymienione w gniazdach toponimicznych) oraz *Białisko* (1964) od n. rz. *Biała*; *Sanisko* (1965), dziś *Sanowisk*, *Sanowisko* (1849–54, 1965) od n. rz. *San*; *Solisko* (1786–88, 1964) od n. rz. *Sola*; *Wieprzysko* (1961, 1965) od n. rz. *Wieprz* stanowią ślad zmian w układzie wód płynących większych polskich rzek utrwalony w onimii. W większości są to formacje odhydronimiczne, choć istnienie apelatywu *wiślisko* ‘stare, poprzednie łożysko Wisły’ skłania do zastanowienia się nad motywacją odapelatywną niektórych spośród 10 hydronimów *Wiślisko* i 2 pluralnych *Wiśliska*. Zwrócić trzeba jeszcze uwagę na geografie tych hydronimów, które występują w dorzeczu górnej i środkowej Wisły, głównie na obszarze historycznej Małopolski.

Odhydronimiczne nazwy rzek tworzone są również przy użyciu innych sufiksów. Produktywne są takie przyrostki jak: *-ica*, np. n. rz. *Ropa* → n. rz. *Ropica* (1279); *Narew* → *Narwica* (1414–25); n. jez. *Młosino* (1290) → n. rz. *Młosi-nica* (1360); *-ec*, np. n. rz. *Chechło*, dziś Raclawka → n. rz. *Chechlec* (XVI); *-ek*, np. *Jawornik* → *Jaworniczek* (1531); *-ik*, np. *Nurzec* → *Nurczyk* (1886); *-ka*, np. *Rudawa* (1254) → *Rudawka* (1567); *-ina*, np. *Skawa* → *Skawina* (1253–58), dziś Skawinka; *-ak*: *Pisia* → *Pisiak* (1982).

Wśród ojkonimów odhydronimicznych zarówno od nazw rzek warstwy starszej, jak i młodszej, dość częste są formacje bezsufiksalne. Właściwie prawie każdej nazwie większej i średniej rzeki towarzyszy równobrzmiąca nazwa miejscowa, a nawet kilka, np. potamonimowi *Pilica* – nazwa miasta i wsi *Pilica* (1327, 1414–25), n. rz. *Giełczew*, dziś Giełczewka – nazwy dwu wsi *Giełczew* (1325–27, 1414). Z reguły takie pary obiektów zlokalizowane są w górnym i dolnym biegu rzeki. Nazwy rzek młodszej warstwy nazewniczej o różnej strukturze (bez-sufiksalne, sufiksalne, zestawienia, złożenia), głównie o charakterystyce topograficznej motywowały ojkonimy od średniowiecza aż po wiek XX, np.: n. rz. *Czarna* → n. m. *Czarna* (1434), dziś Czarna Wielka, Średnia, Cerkiewna; *Długa* → *Długa* (1407), dziś Długa Kościelna; *Chrabustówka* → *Chrabustówka* (1878); *Czerwonka* → *Czerwonka* (1630); *Iłownica* → *Iłownica* (1300); *Jasienica* → *Jasienica* (1300); *Kalinówka* → *Kalinówka* (1511), dziś Kalinówka Kościelna i Królewska; *Kalnica* → *Kalnica* (1528); *Kamienica* → *Kamienica* (1330); *Kamionka* → *Kamionka* (1561); *Kłopotnica* → *Kłopotnica* (1363); *Ponikła* → *Ponikła* (1561); *Prądnik* → *Prądnik* (1125), dziś Prądnik Biały, Prądnik Czerwony, Prądnik Korzkiewski;

¹⁷ Por. też ap. *łacha* i hydronim *Łacha* używany w odniesieniu do tego typu obiektów, głównie jednak dotyczący starorzecza Wisły środkowej oraz ap. *przerwaniec* i hydronim *Przerwaniec* dotyczący dorzecza Wieprza.

Ropa → *Ropa* (1393); *Ropienka* → *Ropienka* (1513); *Rudawa* → *Rudawa* (1286); *Rybnik* → *Rybnik* (1559); *Rzeczyca* → *Rzeczyca* (1419); *Rzepiennik* → *Rzepiennik* (1344), dziś Rzepiennik Marciszewski, Rzepiennik Strzyżewski, Rzepiennik Suchy; *Sokołda* → *Sokołda* (1808), *Sokołda* (Dobrzyniewska) (1581); *Biały Stok*, dziś Białka → *Biały Stok* (1674); *Czarna Struga* → *Czarna Struga* (1839); *Czarny Potok* → *Czarny Potok* (1317); *Dobrowoda* → *Dobrowoda* (1552). Hydronimy i równobrzmiące ojkonimy sprawiają trudności w ustaleniu stosunku pierwotności. Kryteriami przede mną stosowanymi są: chronologia zapisów, lecz nie bezwyjątkowo. Jeżeli semantyka podstawy jest typowa dla hydronimów, to oczywiście chronologia zapisów jest tu sprawą drugorzędną. Antroponim lub apelatyw związany z kulturą materialną w podstawie wskazuje raczej na pierwotność nazwy miejscowej, podstawa topograficzna (przy datowaniu w tym samym okresie) może wskazywać na pierwotność nazwy wodnej. Jak można dostrzec, w zestawieniu tych równobrzmiących par nazw, wtórnie nazwa wodna bądź miejscowa podlega dyferencjacji.

W kreacji ojkonimów odhydronimicznych wykorzystywana jest także derywacja sufiksalna. Dość charakterystyczny jest w tej funkcji sufix *-sk(o)*, np. n. rz. *Czarna* → n. m. *Czirnsko* (1142), później *Czersk*; *Ława* → *Ławsko* (1414–25), dziś *Ławsk*; *Mienia* → *Mieńsko* (1415), dziś *Mińsk Mazowiecki*; *Połtew/Pełta* → *Połtowski* (1232), później *Pułtusk*; *Sona* → *Sońsko* (1385), dziś *Sońsk*; *Tana*, dziś *Tamka* → *Tańsko* (1425), dziś *Tańsk-Choraże*, *-Grzymki*, *-Kęsocha*, *-Kiernozy*, *-Przedbory*. Produktywny jest również sufix *-ica*, np. n. rz. *Br(z)ura* → n. m. *Brzużyca* (1393), dziś *Brużyca Wielka*; *Mroga* → *Mrożyca* (1362), *Mrozica* (1582); *Narew* → *Narwica* (1558); *Ponikła* → *Poniklica* (1930); *Ropa* → *Ropica* (1404); także *-ka*, np. *Narew* → *Narewka* (1559, 1634); *Sidra* → *Siderka* (1708); *Żółkiew/Zółkiewka* (1786) → *Żółkiewka* (1786); rozszerzony *-anka*: *Chelszcząca* → *Chelszczanka* (1796–1802).

Sporadycznie pojawiają się inne przyrostki: *-ec* (pl. *-ce*), np. n. rz. *Skawa* → n. m. *Skawce*; *-ice*, np. *Mroga* → *Pomrożyce* (1470–80, pierwotnie ‘ludzie przybyli znad Mrogi’); *-ek*, np. *Bug* → *Dobużek* (1466); *-isko* (pl. *-iski*), np. *Bużyska* (1580), *Bużyski* (1540); *’-e* derywujący od wyrażen przyimkowych zawierających nazwę rzeki, np. *Mienia* → *Zamienie* (1471), *Połtew/Pełta* → *Zapołtwie* (1445)/*Zapełtwie* (1449), dziś *Kraski-Ślesice*. Marginalną rolę odgrywa derywacja fleksyjna, np. n. rz. *Krasna* → n. m. *Krasno* (1427), później *Krasna*, *Kamianka* → *Kamianki* (1414–25); *Trłoga* → *Trłogi* (1386).

Większość ojkonimów powstałych od hydronimów ma dokumentację sprzed XVII wieku, najstarsze są notowane w XII wieku, nieliczne później, głównie dotyczy to zestawień z odhydronimicznymi członami przymiotnikowymi, np. *Niepryska* → *Majdan Niepryski* (1791); *Orla* → *Czechy Orłańskie* (1952).

4. Hydronimy od nazw miejscowych i terenowych

Wśród ponowień liczny zbiór stanowią nazwy rzek pochodzące od nazw miejscowych (ponad 600), np. n. rz. *Jabłonica* (1414) ← n. m. *Jabłonica* (1374); *Lipnica* (1416), dziś Lipniczanka ← n. m. *Lipnica* (1336); *Olszanica* (1886), dziś Olszanka ← n. m. *Olszanica* (1427); *Pniewnik* (1424) ← *Pniewnik* (1424); *Święcica* (1470–80), dziś Świnka ← *Święcica* (1475).

Dominującą grupę hydronimów odtoponimicznych stanowią jednak derywaty sufiksalne (ponad 2,5 tys.). Zestaw sufiksów używanych przy ich kreacji jest mocno zredukowany w stosunku do sufiksów tworzących nazwy odapelatywne. Tu również bardzo aktywny jest suf. *-ka* z rozszerzeniami *-ówka*, *-anka*, np. n. rz. *Małastówka* (1885) ← n. m. *Małastów*, *Stróżanka* (1849–54) ← *Stroża*, *Zbuczynka* 1863 ← *Zbuczyn* oraz *-ica* (z rozszerzeniami), np. n. rz. *Raciążnica* (1435) ← n. m. *Raciąż*, *Zambrzyca*¹⁸ (1421) ← *Zambrów*. Produktywny jest również suf. *-ec*, np. n. rz. *Sienkowiec* (1849–54) ← n. m. *Sienkowo*; suf. *-ek*, np. n. rz. *Jaworniczek* (1531) ← n. w. *Jawornik*; *Smolniczek* (1786–88) ← *Smolnik*; *-ik*, np. n. rz. *Ruszczyk* (1786–88) ← n. m. *Ruskie*. Odnotować trzeba jeszcze liczne twory o charakterystyce przymiotnikowej, z suf. *-sk-* (zarówno od n. m. jak i terenowych), np. n. rz. *Chmielewska* (1474) ← n. m. *Chmielewo*, mniej liczne z suf. *-n-*, np. n. rz. *Zakępna* (XVI) ← n. m. *Zakępie*, *Porębny* (1786–88) ← n. ter. *Poręby*.

Derywacja paradygmatyczna, fleksyjna jest rzadziej wykorzystywana, a potamonimy utworzone w ten sposób są poświadczane dość późno, np. n. rz. *Marianka* (2006) ← n. m. *Marianki* (1827); *Markowa* (1830), dziś Markówka ← *Markowo* (1519).

Wśród hydronimów komponowanych frekwencją wyróżnia się model: termin hydronimiczny (*potok*, *rów*, *struga*) i przymiotnik odmiejscowy, np. n. rz. *Łojewski Rów* (1960) ← n. m. *Łojew*; n. rz. *Podłęska Struga* (1978) ← n. m. *Podłęże*; n. rz. *Kładkowy Rów* (2006) ← n. ter. *Kładki*.

Wybrane zagadnienia tu przedstawione są częścią szerszej zakrojonych badań nad wędrówkami nazw w obrębie toponimii, ze szczególnym uwzględnieniem nazewnictwa rzek.

¹⁸ Tu dodatkowo występuje derywacja dezintegralna.

5. Podsumowanie

Zaprezentowane wzajemne relacje między nazwami wodnymi i miejscowymi dowodzą pewnego zhierarchizowania w krajobrazie toponimicznym. W ciągu wieków nazwy wzajemnie na siebie wpływały, zmieniała się jednak ich hierarchia w przestrzeni. Pojawienie się ojkonimów odhydronimicznych spowodowane było faktem, że rzeki i ich nazwy spełniały bardzo istotną funkcję w strukturyzacji przestrzeni, później funkcję tę przejęły wsie i ich nazwy, stąd występowanie hydronimów odojkonimicznych. Transonimizacja toponimów odbywała się najczęściej w wyniku działania metonimii, nieliczne nazwy tworzone były z udziałem metafory (por. n. importowane), rodzajem oksymoronu jest n. *Sucharaba/Suchoraba*.

W kreacji odtoponimicznych nazw wsi i rzek znaczący udział ma „czysta” transonimizacja, polegająca na ponowieniu nazwy na inny obiekt oraz transonimizacja rozszerzona z wykorzystaniem sufiksów. Zestaw sufiksów użytych w transonimizacji różni się nieco od zbioru wykorzystywanych w tworzeniu toponimów odapelatywnych. Jest mniejszy i sprowadza się do użycia zaledwie kilku przyrostków. Dominującą rolę, podobnie jak w tworzeniu derywatów odapelatywnych, odgrywa jednak suf. *-ka* (z rozszerzeniami) oraz *-ica* (z rozszerzeniami). Pozostałe to *-ec*, *-ik*, *-ak*, *-ek*, *-isko*, *-sk-*, *-ina*, *-n-*, *-ist-*. Pełnią one przede wszystkim funkcję dyferencyjną, często też deminutywną oraz lokalizacyjną. Zestawienia z jednym członem odtoponimicznym są typowe dla mikrohydronimów, a model: termin hydronimiczny i przymiotnik odmiejscowy jest bardzo charakterystyczny dla współczesnego nazewnictwa wodnego.

Skróty językowe:

- ap. – apelatyw
- d. – dopływ
- n. – nazwa
- n. jez. – nazwa jeziora
- n. m. – nazwa miejscowa
- n. mta – nazwa miasta
- n. os. – nazwa osobowa
- n. rz. – nazwa rzeki
- n. ter. – nazwa terenowa
- n. w. – nazwa wodna

Literatura

- BABIK, ZBIGNIEW. 2001. *Najstarsza warstwa nazewnicza na ziemiach polskich (w granicach wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny)*. Kraków: Universitas.
- BALKANSKI, TODOR; CANKOV, KIRIL. 2010. *Encyklopedija na bǎlgarskata onomastika*. Veliko Tǎrnovo: Izdatelstvo Faber.
- BIJAK, URSZULA. 2013. *Nazwy wodne dorzecza Wisły. Potamonimy odapelatywne*. Kraków: Wydawnictwo Fall.
- BIJAK, URSZULA. 2016. Polionimia, czyli „wojna nazw”. *Polonica*, 36, Kraków, 55–66.
- CACKOWSKI, ZDZISŁAW. 1998. Osobliwości przestrzeni ludzkiego świata. *Przestrzeń w nauce współczesnej*. Symotiuik, Stefan; Nowak, Grzegorz (red.). Lublin: Wyd. UMCS, 31–44.
- CIEŚLIKOWA, ALEKSANDRA. 2005. Nazwy własne w historii i we współczesności języka polskiego. *Rozprawy o historii języka polskiego*. Borawski, Stanisław (red.). Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 101–148.
- CIEŚLIKOWA, ALEKSANDRA. 2006. Onimizacja, apleatywizacja a derywacja. *Onimizacja i apelatywizacja*. Abramowicz, Zofia; Bogdanowicz, Elżbieta (red.). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 47–56.
- Elektroniczny słownik hydronimów Polski*. eshp.ijp.pan.pl (20. 10. 2017.).
- HE III = RIEGER, JANUSZ. 1988. *Gewässernamen im Flußgebiet des Wisłok (Nazwy wodne dorzecza Wisłoka)*. Wiesbaden – Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- HE X = BILUT, EWA. 1995. *Gewässernamen im Flußgebiet des Westlichen Bug (Nazwy wodne dorzecza Bugu)*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- HE XII = RYMUT, KAZIMIERZ. 1996. *Rechte Zuflüsse zur Weichsel zwischen Soła und Dunajec (Nazwy wodne prawobrzeżnych dopływów Wisły między Sołą a Dunajcem)*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- HE VI = MÓL, HENRYKA. 1990. *Gewässernamen im Flußgebiet des Wieprz (Hydronimia dorzecza Wieprza)*. Wiesbaden–Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- HE XIII = RYMUT, KAZIMIERZ; MAJTÁN, MILAN. 1998. *Gewässernamen im Flußgebiet des Dunajec (Nazwy wodne dorzecza Dunajca)*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- HE XV = RYMUT, KAZIMIERZ. 2000. *Gewässernamen im rechten Zuflußgebiet der Weichsel zwischen Dunajec und Wisłok (Nazwy prawobrzeżnych dopływów Wisły między Dunajcem a Wisłokiem)*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- KLESZCZOWA, KRYSZYNA. 1996. *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

- MRÓZEK, ROBERT. 2016. Kontynuacyjno-innowacyjna aktualizacja zadań onomastyki. *Onomastica*, LX, Kraków, 27–35.
- Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, I–. 1996–. / Rymut, Kazimierz; Czopek-Kopciuch, Barbara; Bijak, Urszula (red.). Kraków: IJP PAN (i kartoteka).
- Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika*. 1983. Skopje: MANU.
- RZETELSKA-FELESZKO, EWA. 1979. Polskie nazwy rzeczne derywowane od nazw miejscowych przez formant *-ica* i pochodne. *Slavia Occidentalis*, 36, Poznań, 91–99.
- RZETELSKA-FELESZKO, EWA. 1980. Nazwy rzeczne z *-ica* w porównaniu z nazwami miejscowymi i terenowymi. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 19, Warszawa, 89–107.
- SIWIEC, ADAM. 2014. Główne procesy w nominacji za pomocą nazw własnych (w kontekście związków między toponimami i chrematonimami). *Mikrotoponimia i makrotoponimia. Problematyka wstępna*. Gałkowski, Artur; Gliwa, Renata (red.). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 253–266.
- SOE = *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*. 2002. – 2003. Rzetelska-Feleszko, Ewa; Cieślukowa, Aleksandra; Duma, Jerzy (red.). Warszawa – Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- SUPERANSKAJA, ALEKSANDRA VASIL'EVNA [ET AL.] 1986. *Teorija i metodika onomastičeskich issledovanij*. Moskwa: URSS.
- ŠIMUNOVIĆ, PETAR. 2009. *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- ŠRÁMEK, RUDOLF. 2003. – 2004. Transonymizace v propriální nominaci. *Folia onomastica Croatica*, 12–13, Zagreb, 499–508.
- ŠTĚPÁN, PAVEL. 2016. Hydronymum *Labe* a jeho derivační potenciál v toponymii Čech. *Acta onomastica*, LV, Praha, 297–304.
- TUŠKOVÁ, JANA MARIE. 2011. Transonymizace a chrematonyma. *Chrematonimia jako fenomen współczesności*. Biolik, Maria; Duma, Jerzy (red.). Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 485–492.
- VALENTOVÁ, IVETA. 2012. Transonymizácia – jeden zo spôsobov rozširovania propriálnej lexiky. *Slovenská reč*, 77, 5–6, Bratislava, 319–330.
- WILKOŃ, ALEKSANDER. 1963. Polskie nazwy miejscowe od nazw wodnych. *Onomastica*, VIII, Wrocław, 87–124.
- WOJCIECHOWSKI, KRZYSZTOF. 1998. Koncepcje przestrzeni geografii humanistycznej. *Przestrzeń w nauce współczesnej*. Symotiuk, Stefan; Nowak, Grzegorz (red.). Lublin: Wyd. UMCS, 141–154.

Transonimizacja, odnosno „migracja imena”

Sažetak

U ovome se radu razmatra proces stvaranja novih toponimskih elemenata na temelju postojećih zemljopisnih imena. Analiza poljskih toponima popraćena je teorijskim razmatranjem termina transonimizacije u slavenskoj onomastici. Transonimizacija se tumači kao proces nastanka imena na temelju nekih drugih imena pomoću semantičke, paradigmatске i sufiksalne tvorbe. Prikazuju se odabrana toponimska „gnijezda” s hidronimom u osnovi, ojkonimi izvedeni iz hidronima te potamonimi izvedeni iz ojkonima. Ta zemljopisna imena služe kao osnova za buduću tvorbu toponima.

Słowa tematyczne: toponomastyka, transonimizacja, potamonimy, ojkonimy, anojkonimy

Ključne riječi: toponomastika, transonimizacija, potamonimi, ojkonimi, anojkonimi

Keywords: toponomastics, transonymisation, river names, settlement names, place names